

PIECZĘCIE KANCELARII KOŚCIELNYCH REGIONU RADOMSZCZAŃSKIEGO W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX STULECIA

Wprowadzenie

Zainteresowanie się przeszłością wspólnot chrześcijańskich w Polsce obejmuje zazwyczaj, oprócz opracowań monograficznych, edycje źródeł najczęściej dyplomów i inną dokumentację aktową. Zatem rzadko wykorzystuje się w badaniach cenne informacje, choć utrwalone na tłoku czy odcisku pieczęci, a szkoda. Pieczęć może bowiem stanowić cenne źródło rozszerzające zakres dociekań osób parających się historią.

W klasyfikacji pieczęci w systematyce sfragistycznej niemal zawsze można odnieść się do podziału na pieczęcie świeckie i kościelne. Te drugie nie tylko poprzez język symboli oddają ducha epoki¹, ale też są wyrazem życia religijnego na danym obszarze. One też stanowią wciąż otwarte pole dla badaczy.

Na temat biblijnych pieczęci starożytnego Wschodu powstało kilka zagranicznych opracowań już w XIX w. i pierwszej połowie XX w.² W obcej literaturze „naukowej” zajmowano się także badaniami doty-

¹ M. Haisig, *Sfragistyka ogólna*, w: *Sfragistyka*, opr. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960, s. 154-159.

² G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, Leipzig 1894; D. Diringier, *Le iscrizioni antico-ebraiche palestinesi*, Firenze 1934; L. H. Vincent, *Les idouilles de Tell ed – Douweir – Lachis*. „Revue Biblique” 48 (1939), s. 428-433; J. Nougaryol, *Cylindres – sceaux et empreints de cylindres trouvées en Palestine*, Paris 1939; A. Moortgat, *Vorder asiatische Rollsiegel*, Berlin 1940; K. Gallinger, *Beschriftete Bildsiegel des ersten Jahrtausends v. Chr. vornehmlich aus Syrien und Palästina*, „Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins”, 64 (1941), s. 121-202; A. Reifenberg, *Ancient Hebrew Seals*, London 1950; S. Moscatti, *Lepigrafia ebraica antica (1930-1950)*, Roma 1951.

czącymi pieczęci w Starym Testamencie³ i Nowym Testamencie⁴ odczytując ich znaczenie i symbolikę. Stanowiły one niewątpliwie inspirację do zainteresowania się pieczęcią kościelną i jej znaczeniem w historii kultury chrześcijańskiej. Dorobek nauki polskiej w dziedzinie sfragistyki kościelnej obejmuje przede wszystkim publikacje dotyczące pieczęci biskupów⁵, kapituł katedralnych⁶ oraz klasztorów⁷. Tymczasem także inne urzędy kościelne przy prowadzeniu swojej działalności posługiwały się pieczęcią dla uwierzytelnienia dokumen-

³ S. Moscati, *I sigilli nell' Antico Testamento*, "Biblica" 30(1949), s. 314-338.

⁴ F. J. Dölger, *Sphragis*, Paderborn 1911; F. Gryglewicz, *Pieczęć i jej symbolika w Nowym Testamencie*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 10(1963), z. 2, s. 5-29.

⁵ E. Gigilewicz, *Pieczęcie biskupów warmińskich jako źródło heraldyczne*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red., P. Dymmel, Lublin 1998, s. 73-87; P. J. Jóźwiak, *Pieczęcie biskupów wrocławskich do 1376 roku*, „Acta Univ. Wratislaviensis. Prawo. Studia historycznoprawne” 264 (1999), s. 25-56; J. Mandziuk, *Zbiór tłoków pieczętnych biskupów wrocławskich w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 33 (1976), passim; J. Obłąk, *Pieczęcie kancelarii biskupiej i kapitułnej na Warmii*, „Rocznik Olsztyński” 2 (1959), s. 119-134; P. Pokora, *Dwie pieczęcie mniejsze biskupa plockiego Jakuba (1396-1425)*, „Studia Plockie” 31 (2003), s. 177-190; A. Tarnas-Tomczyk, *Zapomniana pieczęć biskupa wrocławskiego Nankera*, w: *Monastycyzm, Słowiańszczyzna i państwo polskie*. Warsztat badawczy historyka, red. K. Bobowski, Wrocław 1994 (Prace Historyczne VIII), s. 152-162.

⁶ J. Obłąk, *Pieczęcie kancelarii biskupiej i kapitułnej na Warmii*, op. cit.

⁷ K. Łatak, *Średniowieczne pieczęcie klasztoru kanoników regularnych*, „Echa przeszłości” 3 (2002), s. 19-25; P. Oliński, *Motywy chrystologiczne na pieczęciach urzędników krzyżackich ziemi chełmińskiej*, „Rocznik Grudziądzki” 13(1998), s. 9-20; P. Wiczniewski, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XII-I połowa XV w.)*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, op. cit., s. 11-29; M. L. Wójcik, *Pieczęcie cystersów jemiełnickich do połowy XVI wieku (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, op. cit., s. 31-37; L. Wojciechowski, *Pieczęcie zakonu Paulinów w Polsce do 1630 r.*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, s. 39-53; E. Zielińska, *Siedemnastowieczna pieczęć klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Kraśniku*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, s. 63-72; M. Starnawska, *Pieczęcie zakonów krzyżowych na ziemiach polskich w średniowieczu jako źródło do ich dziejów. Perspektywy badawcze*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, s. 89-119; M. L. Wójcik, *Pieczęcie cystersów jemiełnickich do połowy XVI w. (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, w: *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 31-37; Tenże, *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, w: *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, red. A. M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 405-415.

tów i akt. Od XIII stulecia do pieczętowania aktów zobowiązani byli ofiejałowie⁸ oraz niżsi kościelni urzędnicy prowadzący kancelarię. Dotyczy to dziekanów wiejskich (*decanus foraneus*) i rządców kościołów (plebanów).

Archiwa kościelne są często jeszcze nie w pełni uporządkowane, a ich różnorodność sprawia, że materiały archiwalne zawierające zbiory sfragistyczne znajdują się w różnych miejscach. Proponowane, w połowie ubiegłego stulecia, przez przedstawiciela środowiska naukowego KUL ks. prof. S. Librowskiego, poszerzenie bazy źródłowej dla historii Kościoła katolickiego⁹ nie zostało jak dotychczas w pełni zrealizowane. Badania związane ze sfragistyką na poziomie podstawowych struktur administracji kościelnej w Polsce nie prezentują się zbyt imponująco, co zauważa także w latach 60-ych XX w. M. Gumowski¹⁰. Obecnie problematykę tę podjął M. Hlebionek, przedstawiając pieczęcie wspólnot wyznaniowych w regionie Trzcianki¹¹, stając się tym samym kontynuatorem naukowych dociekań pastora J. Grella zajmującego się jeszcze na początku XX w., badaniem pieczęci gmin protestanckich¹².

Materiały archiwalne proveniencji państwowej, a w szczególności kościelnej mogą tymczasem dostarczyć bardzo cennych informacji dotyczących zasad posługiwania się pieczęcią w urzędach parafialnych i dziekańskich dostarczając tym samym ważnych informacji do dziejów regionu. Parafia stanowi bowiem ważną jednostkę administracji kościelnej. Ona też jest podstawową wspólnotą Kościoła. Wreszcie podział terytorialny ziem polskich w odległej przeszłości oparty był na parafii. Wydaje się więc, że zapoznanie się z pieczęcią – jako znakiem rozpoznawczym tej wspólnoty stanowi poważny argument za podjęciem tej problematyki. Charakterystycznym jest, że

⁸ P. Pokora, *Sigillum perpetuum officialatus ecclesiae Posnaniensis. Przyczynek do badań nad sfragistyką urzędów kościelnych w Polsce*, „Studia Źródłoznawcze” 39(2001), s. 37.

⁹ S. Librowski, *O poszerzeniu bazy źródłowej w badaniach historyczno-kościelnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 35 (1977), s. 5-17.

¹⁰ M. Gumowski, *Sfragistyka polska*, w: *Sfragistyka*, op. cit., s. 217.

¹¹ M. Hlebionek, *W połowie drogi do herbu. Ze studiów nad pieczęciami gmin wyznaniowych na przełomie XVIII i XIX w.*, w: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, pod red. K. Skupieńskiego, ks. A. Weissa, Warszawa 2004, s. 153-176.

¹² J. Grell, *Die Kirchensiegel der evangelischen Gemeinden der Provinz Posen*, „Aus Posens kirchlicher Vrgangenheit”, Jg. V, 1915-1916, s. 82.

funkcjonowanie parafii oparte jest w Kościele katolickim na więzi terytorialnej obejmującej większy obszar nazywany dekanatem.

Ciekawym zbiorem odcisków pieczętnych podstawowych wspólnot chrześcijańskich z okresu Królestwa Polskiego w diecezji kujawsko-kaliskiej mogą być akta dziekańskie. Przedstawienie pieczęci religijnych na obszarze przykładowego dekanatu radomszczańskiego domaga się jednak sprecyzowania granic czasowych i terytorialnych dla podjętych badań. Kryteria te spełnia zbiór odcisków pieczętnych przede wszystkim z początku 1834 r. Prezentuje on pieczęcie używane przez proboszczów podczas działalności kancelarii urzędów parafialnych w zakresie wykonywania czynności wyznaniowych, jak też cywilnych. W kolekcji tej niestety nie wszystkie odciski pieczętno okazały się czytelne. Dla uzupełnienia potrzebnych na ten temat wiadomości cenne są także inne akta z pierwszej połowy XIX w. uwierzytelnianie pieczęcią parafii. Także odpowiedzialny za życie religijno-moralne w dekanacie i dyscyplinę kleru dziekan posługiwał się pieczęcią dziekańską w urzędowej korespondencji z władzami państwowymi i kościelnymi. Prowadził on kancelarię dziekańską i pieczętował odpowiednią pieczęcią wychodzące z niej dokumenty i akta.

1. Rozwój terytorialny dekanatu radomszczańskiego

Dekanat radomszczański ukształtował się pod koniec XVI w. w wyniku podziału jednego z najstarszych dekanatów archidiecezji gnieźnieńskiej – dekanatu brzeźnickiego. Aż do czasów rozbiorów dekanat radomszczański przynależał do archidiaconatu uniejowskiego¹³. Decyzja o powstaniu tej struktury ponadparafialnej i jej nazwa były wynikiem prężnego rozwoju miasta Radomska od XIV-XVII stulecia i utworzenie tam siedziby powiatu. Odtąd w mieście tym odbywały się sądy grodzkie, których właściwości rozciągały się na teren nowego powiatu radomszczańskiego¹⁴. W latach 1628-1809 Radomsko było siedzibą oficjalatu radomszczańskiego¹⁵. Utworzenie Księstwa Warszawskiego nie wpłynęło zasadniczo na zmiany teryto-

rialne granic dekanatu. Do 1818 r. w skład nowopowstałego dekanatu przynależało 15 parafii. Były to: Borzykowa, Dąbrowa, Dmenin, Dobryszyce, Gidle, Grzymalina Wola, Kamieńsk, Kłomnice, Kobbiele, Krępa, Kodrąb, Pławno, Radomsko, Soborzyce i Żytno.

W wyniku ustaleń Kongresu Wiedeńskiego powołano Królestwo Polskie, a abp gnieźnieński nie mógł sprawować władzy na tej części terytorium metropolii, która przynależała pod cywilne zwierzchnictwo carskiej Rosji. Aleksander I z dynastii Romanowów wyjednał więc w 1818 r. w Stolicy Apostolskiej zgodę na utworzenie metropolii warszawskiej i reorganizację sieci diecezjalnej, których granice pokrywały się z wpływami rosyjskimi. Dekanat radomszczański znalazł się na terytorium diecezji nazywanej odtąd kujawsko-kaliską ze stolicą we Włocławku, której określono nowe granice na mocy bulli „Ex imposita nobis”¹⁶.

W dniu 7 VIII 1819 r. dekanat radomszczański utracił część terytorium na rzecz dekanatów brzeźnickiego i częstochowskiego. Na jego obszarze znalazły się odtąd parafie: Borzykowa, Chełmo, Cielętniki, Dąbrowa, Dmenin, Gidle, Kobbiele, Kodrąb, Koniecpol, Maluszyn, Niedośpielin, Pławno, Radomsko, Rzejowice, Soborzyce, Wielgomłynny i Żytno¹⁷. W sumie 17 podstawowych jednostek administracji terenowej Kościoła katolickiego. Natomiast prebenda w Strzałkowie, podlegała pod parafię w Radomsku i nie stanowiła w owym czasie samodzielnej struktury. Taki stan utrzymał się do 31 XII 1866 r.

Obok księży diecezjalnych pracujących na terytorium dekanatu radomszczańskiego swoje klasztory mieli tu oo. Franciszkanie w Radomsku, oo. Dominikanie i oo. Kartuzi w Gidlach oraz oo. Paulini w Wielgomłynach. Zakony posługiwały się pieczęcią, na której było godło zakonne, choć często różne od współcześnie opisanych¹⁸. Pod względem administracyjnym dekanat radomszczański podlegał pod kompetencje utworzonego w 1819 r. konsystorza foralnego w Piotrkowie¹⁹, powołanego w miejsce istniejącego tu wcześniej konsystorza radomszczańskiego.

¹⁶ *Papiestwo wobec sprawy polskiej 1772-1864. Wybór źródeł*, opr. O. Beiersdorf, Wrocław 1960, s. 271-283.

¹⁷ Por. W. Właźlak, *Organizacja i działalność konsystorza foralnego piotrkowskiego w latach 1819-1918*, Częstochowa 2004, s. 59.

¹⁸ W. Kolałk, J. Marecki, *Leksykon godła zakonnych*, ADI 2004.

¹⁹ *Ibidem*, s. 53.

¹³ T. Siłnicki, *Z dziejów Kościoła w Polsce. Studia i szkice historyczne*, Warszawa 1960, s. 142-144.

¹⁴ S. Sankowski, *Z dziejów miasta Radomska (do 1939 r.)*, Radomsko 1995, s. 15-17.

¹⁵ A. Trepka, *Organizacja i działalność konsystorza foralnego w Radomsku w XVIII wieku*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 38 (1964), s. 139.

Największa kolekcja odcisków pieczętnych kancelarii parafialnych dekanatu radomszczańskiego znajduje się w kursorii dziekana tegoż dekanatu do podległego mu duchowieństwa z dnia 30 grudnia 1833 r. nr 12. Dziekan powołuje się na Odezwę Sądu Pokoju Powiatu Radomskiego przesłaną na jego ręce 16 grudnia 1833 r., w której został zobowiązany do zebrania podpisów i pieczęci, którymi są uwierzytelniane akta cywilno-duchowne, wyciągi lub metryki²⁰. Uzupełnia je liczna korespondencja do urzędu dziekańskiego i ta z niego wychodząca. Można także zauważyć, że pieczęcie religijne używane w kancelariach kościelnych niższych urzędów terytorialnych służyły dość powszechnie do zamykania ekspediowanej korespondencji. Należy przypuszczać, że władzom świeckim chodziło o wyeliminowanie ewentualnych fałszerstw przy poświadczaniu aktów wychodzących z kancelarii kościelnych. Dlatego zobowiązano dziekanów do przekazania wzorów odcisków pieczęci dziekańskiej i parafialnych do Sądu Pokoju.

2. Pieczęć urzędu dziekańskiego

Pieczęć będąc znakiem rozpoznawczym osoby lub instytucji, pozostawała w administracji nie tylko cywilnej, jednym z podstawowych środków służących do uwierzytelniania akt i dokumentów. Sprawowanie przez dziekanów czynności administracyjnych wiązało się zatem z piastowaniem właściwego urzędu. Dziekani posługiwali się podczas pełnienia tych funkcji pieczęcią dziekańską.

O pieczęci dziekańskiej wspominają już XIII-wieczne synody, m.in. synod w Pictavensis²¹ czy synod koloński²², które odbywały się w okresie, gdy instytucja dziekana przeżywała szczyt swego rozwoju²³. Nakaz posiadania pieczęci został nałożony dziekanom także przez biskupa wrocławskiego Waclawa w 1410 r.²⁴ Natomiast reforma trydencka przyczyniła się już do stagnacji urzędu dziekańskiego uzależ-

²⁰ Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej (dalej: AACz), *Korespondencja dziekana dekanatu Radomszczańskiego (dalej: KD) 1833*, sygn. tym. KD 225, s. 397.

²¹ M. Przybyłko, *Urząd dziekana w rozwoju historycznym*, Prawo Kanoniczne (dalej: PK) 5 (1962), z. 1-2, s. 102.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, s. 97.

²⁴ Z. Chodyński, *Dziekan*, *Encyklopedia Katolicka*, pod red. M. Nowodworskiego, Warszawa 1874, t. 4, s. 454.

niając ich silniej od biskupów. Św. Kongregacja Soborowa w dniu 11 grudnia 1598 r. precyzowała, że dziekani nie posiadają właściwej i pełnej władzy jurysdykcyjnej²⁵. Nie znaczy to, że utracili prawo do posługiwania się pieczęcią. Nie wydaje się też, aby na gruncie polskim pełnili jedynie godność i zaszczytną funkcję dziekana, a ich uprawnienia by miały charakter tylko jednorazowej delegacji, jak wydaje się sugerować J. Laureatius²⁶. O urzędowej czynności dziekana, wspomina synod poznański w 1642 r., który zobowiązuje dziekana do przesłania pod pieczęcią olea sacra kapłanom, którzy z poważnych przyczyn nie odebrali ich od dziekana²⁷. Dziekan był pełnomocnikiem archidiacona i miał analogiczne obowiązki. Były jednak one ograniczone do terytorium dekanatu²⁸. Dziekani posiadali więc na terenie swojego dekanatu pewną formę rządów płynącą przede wszystkim z ustawodawstwa partykularnego i zleceń władzy diecezjalnej.

O pieczęci dziekańskiej *expressis verbis* wspomina już synod wrocławski z 1410 r.²⁹. Koniec XV i początek XVI w. w Polsce przynosi upadek instytucji dziekanatu³⁰. Spektakularnym obszarem w tej kwestii pozostaje diecezja włocławska, gdzie liczba dekanatów ulega wyraźnemu zmniejszeniu³¹. Natomiast od II poł. XVI w. daje się zauważyć działania mające na względzie restytucję instytucji dziekana³². Przyczynił się do tego przede wszystkim synod prowincjonalny z dnia 4 marca 1561 r. odbyty w Warszawie pod przewodnictwem prymasa Jana Przerębskiego³³.

Reperkusje tej inicjatywy są widoczne na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej, na terytorium której do XIX w. przynależały tereny późniejszego dekanatu radomszczańskiego. W 1720 r. prymas S. Szembek zwołał synod, na którym wiele miejsca poświęcił spr-

²⁵ Ibidem, s. 109.

²⁶ J. Laureatius, *Institutiones iuris ecclesiastici*. Friburgi Brisgoviae 1908, s. 169.

²⁷ Z. Chodyński, *Dziekan*, op. cit., s. 459.

²⁸ Z. Chodyński *Dziekan*, op. cit., s. 454; M. Przybyłko, *Urząd dziekana w rozwoju historycznym*, op. cit., s. 121.

²⁹ Tenże, *Urząd dziekana w rozwoju historycznym*, op. cit., s. 125.

³⁰ Ibidem, s. 131.

³¹ Z. Chodyński, *Statuta Synodalia Dioecesis Wladislaviensis et Pomoraniae*, s. IX.

³² B. Ulanowski, *Acta capituli Plocensis ab an. 1514 ad an. 1577*. Odbitka z t. 10 Archiwum Kom. Histor. Kraków 1915, n. 202, s. 211.

³³ M. Przybyłko, *Urząd dziekana w rozwoju historycznym*, op. cit., 136.

wom dekanatu i dziekanom³⁴. Na tych kanonach wzorowały się inne synody diecezjalne. Stanowisko dziekana zostało określone, jako officium „Decanosque, ... quorum officii est”³⁵, a więc mające charakter czynności urzędowej, przy wykonywaniu której właściwe jest posługiwanie się pieczęcią konieczną do uwierzytelnienia czynności prawnej. Natomiast prymas Lubieński podkreślał, że pieczęć dziekańska jest formą szczególnego – „porządnego” uwierzytelniania niektórych dokumentów „...dla porządných Extraktów, które z metryk kościelnych wychodzą, czy to do święcenia, czy do Grodów, czy do Miast ... zatwierdzone y jeszcze Ręką y pieczęcią Dziekańską także kościelną oświadczone być mają; inaczej od Examinatorów Naszych do święcenia nie mają być przyjęte”³⁶.

Wynika z tego, że praktyka posługiwania się pieczęcią dziekańską miała już przed zaborami swoją długą tradycję. Zarówno dla zmniejszenia możliwości fałszerstwa dokumentów i akt „od dawna zostało przyjęte i nakazane”³⁷, aby były one uwierzytelnione podpisem i pieczęcią dziekańską³⁸. Dotyczyło to szczególnie wyciągów z ksiąg metrykalnych do święceń duchownych, analogicznych odpisów dla władz świeckich oraz protokołów z różnych czynności dziekańskich.

Możliwość używania pieczęci była więc rezultatem powagi urzędu dziekańskiego. Wynikało to z faktu, że dziekani byli przedstawicielami władzy diecezjalnej na określonym obszarze, a więc przysługiwało im prawo precedencji, co w przypadku prowadzenia kancelarii dziekańskiej wyrażało się w posługiwaniu się pieczęcią tego urzędu. Znamienną rzeczą jest jednak, że pieczęć dekanatu radomszczańskiego przedstawiała wizerunek patrona diecezji włocławskiej czyli kaliskiej³⁹, a nie

³⁴ *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis, Sub ... Domino, D. Stanislao in Słupow Szembek, ... Archiepiscopo Gnesnensi, Legato Nato Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae Primato Primoque Principe, Lovicij, Anno Domini, MDCCXX (1720). Die XXVI, Augusti, Celebratae.* Varsaviae Typis S. R. M. Scholarum Pairum. Są to kwestie dotyczące kongregacji dekanalnych, wizytacji, czy wreszcie życia religijno-moralnego duchowieństwa i świeckich określone w statutach i w rozdziałach.

³⁵ Ibidem, roz. „De Patronis et Collatoribus”.

³⁶ M. Przybyłko, *Urząd dziekana w polskim ustawodawstwie synodalnym XVIII wieku*, PK 9 (1966), z. 1-2, s. 152.

³⁷ Ibidem, s. 174.

³⁸ Ibidem.

³⁹ AACz, *Korespondencja dziekana Dekanatu Radomszczańskiego 1826-1827*, sygn. tym. KD 218, s. 25-26. Pieczęć w laku czarnym z 1826 r.

herb biskupa. Władza dziekańska wynikała więc z piastowania urzędu i nie była delegowana przez każdorazowego rządcę diecezji. Wizerunek napieczetny pozwala sytuować dziekana wśród urzędów administracji terytorialnej w przeciwieństwie do urzędu oficjała. Ten ostatni otrzymywał bowiem szczegółowe uprawnienia w zakresie wykonywania władzy sądowniczej i administracyjnej od najwyższej władzy diecezjalnej. Dlatego pieczęć, którą się posługiwano w kancelarii konsystorza foralnego przedstawiała herb każdorazowego rządcy diecezji i napis Consistorium Foraneum z określeniem nazwy. Zasadę tę potwierdza liczna dokumentacja archiwalna zawierająca odciski pieczętnie konsystorza foralnego piotrkowskiego, który swoją jurysdykcję rozciągał na siedem dekanatów, w tym na dekanat radomszczański⁴⁰.

3. Pieczęcie urzędów parafialnych

Pieczęcie parafialne służyły do nadawania wydawanym z kancelarii dokumentom, a przede wszystkim metrykom waloru prawnego i stanowiły jego integralny element obok podpisu proboszcza. O parafialnej pieczęci wspomina już synod w Łęczycy w 1257 r. nakazując, „by wszyscy rządcy kościołów mieli pieczęć z wypisanym tytułem swoich kościołów, żeby pisma do nich przesyłane tą pieczęcią przypieczetowywali i odesłali takowe”⁴¹. Niemniej w okresie przedrozbiorowym posiadanie pieczęci nie było zbyt rygorystycznie przestrzegane w kręgach duchowieństwa parafialnego, a plebani zarządzający parafią stemplowali dokumentację wychodzącą z kancelarii często pieczęcią związaną z osobą samego duchownego⁴².

Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Polskiego urzędy parafialne pełniły rolę instytucji religijnej i urzędu

⁴⁰ W. Właźlak, *Rozwój sieci dekanalnej w oficjalacie okręgowym piotrkowskim (1819-1918)*, w: *Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Bogdanowi Snohowi*, red. S. Podobiński, U. Ordon, E. Skoczylaś-Krotla, A. Siedlaczek, Częstochowa 2002, s. 753-754; Tenże, *Ustanowienie Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego w diecezji kujawsko-kaliskiej w świetle dokumentów źródłowych Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej*, *Zeszyty Naukowe WAP APCz I* (2002), s. 127-128; Tenże, *Organizacja i działalność konsystorza foralnego piotrkowskiego*, op. cit., s. 52-59.

⁴¹ *Synody prowincjonalne oraz czynności Funkcjonariuszów Apostolskich w Polsce do r. 1357*, red. T. Gromnicki, Kraków 1885, s. 87.

⁴² M. Gumowski, *Sfragistyka polska*, w: *Sfragistyka*, op. cit., s. 217.

stanu cywilnego⁴³. Państwo nie ingerowało jednak w kształt i symbolikę wizerunku pieczętnego stosowanego podczas czynności związanych z działalnością wewnątrz kościelną. Wydaje się jednak, że władza dopiero po stłumieniu powstania listopadowego wyraźnie oddzieliła od siebie sprawy wewnątrz wyznaniowe i te związane z obowiązkami duchowieństwa, jako urzędnika kościelnego⁴⁴. Stąd parafie zostają zobligowane do posiadania dwóch pieczęci, którymi proboszcz będzie się posługiwał w zależności od pełnionej czynności urzędowej o charakterze wyznaniowym lub świeckim. Na omawianym terenie obowiązek ten został spełniony dopiero pod koniec pierwszego kwartału 1834 r., gdyż Konsystorz Generalny Kaliski przesłał pieczęcie cywilne w liczbie 17 sztuk dziekanowi radomszczańskiemu dopiero w dniu 18 lutego 1834⁴⁵.

W dekanacie radomszczańskim, jak zresztą w całym Kościele, urzędy parafialne posiadały pieczęcie służące w kancelarii do uwierzytelniania dokumentów i akt mających charakter religijny. Do czasu powstania listopadowego tylko niektóre z nich posiadały ponadto także pieczęć cywilną. Natomiast w ramach popowstaniowych represji posiadanie dwóch pieczęci stało się wymogiem władz Królestwa Polskiego. Napis pieczętny i wizerunek są w tym przypadku unormowane prawnie. Pieczęcie cywilne różnią się jednak zazwyczaj wielkością.

4. Wyobrażenia napieczętne

Rysunki na pieczęciach kościelnych w ciągu wieków znacznie ewoluowały. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa przedstawiały one gołębia, rybę, okręt z rozpostartymi żaglami, kotwicę okrętową czy postać rybaka i miały ściśle religijne znaczenie. Ojcowie Kościoła przestrzegali przed ryciem na pieczęciach przedmiotów wziętych z symboliki świeckiej, które mogły być kojarzone jako niegodne chrześcijańskiej postawy nastawionej na miłość do Boga i bliźniego,

⁴³ *Włożenie na duchownych obowiązku Urzędnika Cywilnego*, „Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego” Nr 1-12, Warszawa 1810, Nr 9, tytuł 1, s. 195-196; W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. LXX, 1964, z. 1, s. 181.

⁴⁴ T. Wałachowicz, *Kościół katolicki w prawodawstwie Księstwa Warszawskiego*, Lublin 1984, s. 69-72.

⁴⁵ AACz Korespondencja dziekana dekanatu Radomszczańskiego z 1833, sygn. tym. KD 225, s. 399-401.

jak np.: miecz, tarcza czy puchar⁴⁶. W późniejszym okresie wezwanie kościoła i starszeństwo patrocinium przełożyło się na wizerunek pieczęci używanych w kancelariach przez duchowieństwo katolickie⁴⁷. Wyobrażenia napieczętne charakterystyczne dla sfragistyki kościelnej I poł. XIX stulecia z terytorium dawnego dekanatu radomszczańskiego pozwalają wyodrębnić pieczęcie obrazowe i pismowe. Motywy do przedstawiania wizerunków są czerpane z Biblii i Tradycji Kościoła, ale także z przekazów ludowych powtarzanych w mitach i apokryfach. Najbardziej reprezentatywną grupę stanowią pieczęcie obrazowe typu hagiograficznego. Bogactwo stosowanej symboliki odsłania mentalność tamtejszego społeczeństwa.

Oczywistym wydaje się fakt, że pieczęcie wspólnot religijnych Kościoła rzymskokatolickiego zawierają motywy zaczerpnięte z Biblii. Jednak w grupie prezentowanych tu osiemnastu pieczęci obrazy pochodzące bezpośrednio z Nowego Testamentu zostały upamiętnione tylko w dwóch przypadkach, a w odniesieniu do scen ze Starego Testamentu nie ma nawet bezpośredniego odwołania.

Biblijną scenę Przemienienia Pańskiego przedstawia wizerunek pieczętny parafii Cielętniki. Centralną postacią jest osoba Chrystusa, która ukazała się świadkom tego wydarzenia. Podczas Przemienienia ukazali się także Mojżesz i Elias, z którymi wyznawcy monoteizmu zapoznają się bliżej na kartach Starego Testamentu⁴⁸. Te trzy osoby widoczne na odcisku pieczęci parafialnej wyraźnie nawiązują więc do tekstu biblijnego.

Także wizerunek na pieczęci parafii Gidelskiej jest oparty na motywie biblijnym ukazując kobietę, którą należy utożsamić z Marią Magdaleną oglądającą grób i zadziwioną (przestraszona) faktem, że jest pusty, co obrazuje jej postawa klęcząca⁴⁹. Nie ma tu jednak wyraźnego odniesienia do konkretnego opowiadania zaczerpniętego, od danego Ewangelisty.

Natomiast nawiązanie do tajemnic wiary wyjaśnianych przez Ojców Kościoła i w katechizmie⁵⁰ znajduje swoją egzemplifikację tylko w przypadku pieczęci parafii w Koniecpolu przedstawiającej Trójcę Świętą.

⁴⁶ F. Gryglewicz, op. cit., s. 7-8.

⁴⁷ Por. M. Hlebionek, *W polowie drogi do herbu...*, s. 159.

⁴⁸ Mt 17, 1-8; Mk 9, 2-8; Łk 9, 28-36; 2P 1, 16 n.

⁴⁹ Mt 28, 1-8; Mk 16, 1-8; Łk 24, 1-11.

⁵⁰ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego* nr 232-267.

Wśród wizerunków pieczętnych dekanatu radomszczańskiego na pierwszym miejscu, ze względu na liczbę, plasują się postacie Świętych patronów kościołów. Tak jest w przypadku pieczęci dziekańskiej oraz pieczęci parafii: Radomsko, Borzykowa, Chełmo, Dąbrowa, Gidle, Kobile, Maluszyn, Niedospielin, Pławno i Wielgomłyny. Postać biskupa w infule i z pastorałem w ręku występuje tu 5 razy (Chełmo, Kobile, Maluszyn, Pławno, Radomsko). Z kolei na podstawie napisu legendy można zidentyfikować postać parafii w Kobielach- św. Marcina, biskupa oraz patrona parafii radomszczańskiej biskupa św. Lamberta.

Postać biskupa nauczającego w geście władzy wskazuje na św. Stanisława ze Szczepanowa biskupa i męczennika. Dwa bardzo podobne wizerunki przedstawiające jego osobę występują w przypadku parafii Pławno i Wielgomłyny. Obok biskupa znajdującego się na wizerunku pieczętnym parafii Chełmo jest przedstawiony kosz z podarkami, co pozwala wiązać tę osobę ze św. Mikołajem z Miry. Natomiast dopiero inne źródła niesfragistyczne pozwalają rozpoznać postać biskupa - także św. Mikołaja- na pieczęci parafii Maluszyn.

Postacie Świętych rozpoznawalne dzięki atrybutom, które tradycja wiąże z tymi osobami są przedstawione na wizerunkach napieczętnych parafii: Niedospielin i Rzejowice. Występuje tu św. Katarzyna, dziewica i męczennica, osoba zamożna i dobrze wykształcona, którą legenda utożsamia z bliską krewną cesarza Dioklecjana. Ikonografia chrześcijańska przedstawia tę Świętą w koronie królewskiej z palmą męczeństwa w ręce, a przy niej maszynę do łamania kości (koło obrotowe)⁵¹. Natomiast pieczęć parafii Rzejowickiej pod wezwaniem Wszystkich Świętych pozwala rozpoznać najpopularniejsze w początkach XIX stulecia postacie dzięki takim przedmiotom, jak: klucz, miecz, palma i krata. Klucz jest przedmiotem kojarzonym z osobą św. Piotra, któremu została powierzona w Kościele władza. Miecz wskazywałby na św. Pawła Apostoła, który przed swoim nawróceniem na chrześcijaństwo był prześladowcą Kościoła, który mieczem bronił religijnych tradycji Judaizmu⁵². Najwięcej kontrowersji może jednak budzić palma będąca symbolem męczeństwa i zwycięstwa. Stąd trudno jest utożsamić z tym przedmiotem, jakąś konkretną postać

⁵¹ W. Zaleski, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 1989, s. 733.

⁵² Ibidem, s. 357.

Świętego⁵³. Można jedynie przypuszczać, że chodzi tu o czczonego w okolicy Świętego. Natomiast krata to atrybut nieodłącznie związany ze św. Wawrzyńcem- diakonem i męczennikiem⁵⁴.

Wynika z tego, że w ówczesnej społeczności okolic Radomska szczególnie dużą rolę odgrywali w gminach katolickich postacie męczenników Kościoła powszechnego i polskiego. Atrybuty związane z tradycją ludową: piła i topór, występują na pieczęci parafii Dmenin. Dawne przekazy ludowe mówiły, że św. Szymon Apostoł miał głosić Ewangelię wraz ze św. Judą Tadeuszem- także Apostołem nad Morzem Czerwonym, w Egipcie, a według niektórych w Babilonii i w Palestynie. Razem też mieli ponieść śmierć męczeńską. Stąd ikonografia chrześcijańska i tradycja przedstawia obu Świętych razem. Z żywotów średniowiecznych pochodzi informacja, że Szymon został przecięty drewnianą piłą. Natomiast św. Judę Tadeusza przedstawia się najczęściej z pałąk lub włócznią w ręku, od których miał ponieść śmierć męczeńską. W wizerunku napieczętnym parafii Dmenin przedmiot ten został utożsamiony z toporem, którym w polskiej tradycji wymierzano karę śmierci.

Nieobce dla ówczesnej sfragistyki regionu radomszczańskiego są także motywy roślinne, które czerpią ze świata symboliki chrześcijańskiej swe znaczenie. Tak jest w przypadku laurowego wieńca widocznego na pieczęci parafii soborzyckiej. Genezy tego symbolu należy szukać już w starożytności. W czasach prześladowań wieniec odnoszono właśnie do męczenników podkreślając „skarby łask” i zwycięstwo chrześcijaństwa nad złem⁵⁵. Podobne znaczenie ma palma, która jest „niepokonana przez burzę i żar słoneczny”, a więc łączy się z doskonałością. Gałęzie palmowe są atrybutami męczenników⁵⁶, a zostały umieszczone na pieczęciach parafii Niedospielin i Rzejowice. Natomiast symbolem szlachetności, czystości jest lilia⁵⁷, nazywana niekiedy lilią św. Józefa. Motyw ten został zawarty w pieczęci urzędu dziekańskiego.

⁵³ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 176.

⁵⁴ W. Zaleski, *Święci na każdy dzień*, s. 460.

⁵⁵ Ibidem, s. 435-440.

⁵⁶ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, 175-176.

⁵⁷ Ibidem, s. 188.

5. Napis napieczętny

Obraz i napis stanowią dwa integralne i wzajemnie się uzupełniające elementy, które oddziałując na formę i treść pieczęci pozwalają zidentyfikować jej właściciela. Wiek XVIII to okres powszechnego używania języka łacińskiego. W łacińskich napisach napieczętnych radomszczańskie stosowano skróty pozwalające zmieścić zamierzony wyraz w otoku pieczęci, np.: sigil., sigill.[sigillum], ecc. [ecclesiae], par. [parochialis], s. [sancti]. Tylko w przypadku parafii św. Lamberta inicjały S. L. odnosiły się do konkretnej postaci Świętego Lamberta. Ponadto dość często pojawiała się ligatura Æ. Nie wszystkie parafie miały jednak pieczęcie z łacińskim napisem. Stosowano także pisownię polską i kompilację polsko-łacińską, np.: w przypadku parafii w Soborzycach.

W zachowanej kolekcji odcisków pieczętnych dekanatu radomszczańskie znajduje się też pieczęć pismowa reprezentowana przez formę skróconą Imienia Jezus (IHCOYC). Imię to było skracane już ok. II w. do dwóch liter – IH, co poświadczają katakumbowe inskrypcje. Od IV w. dodawano do nich jeszcze trzecią literę C. Wskutek latynizacji tego skrótu powstał na przełomie VII i VIII w., znacznie bardziej rozpowszechniony skrót IHS. Tradycja dodawała do tych liter krzyż, a nawet dodatkowo jeszcze gwoździe, tak aby tworzyły, jak na odcisku pieczętnym parafii w Żytnie literę V (vinces). Stąd skrót ten wielu chciało błędnie czytać, jako In hoc signo lub Jesus Hominum Salvator⁵⁸. Właśnie w taki sposób został przedstawiony wizerunek pieczęci parafii Żytno.

Napisy występują więc na pieczęciach używanych przez duchowieństwo parafialne zazwyczaj obok obrazu. Zawierają oprócz słów także liczby układające się w rok, jako element chronologiczny wykonania tłoka. Najczęstszą formę napisów pieczętnych stanowią legendy otaczające obraz pola środkowego. Pozwalają one określić właściciela pieczęci, a poprzez ten fakt pośrednio (na podstawie innych źródeł) lub bezpośrednio (jak np. w przypadku parafii Kobile) wyjaśnić symbolikę znajdującego się na niej obrazu. Ponadto daje się zauważyć w podstawowych strukturach terytorialnych Kościoła katolickiego tendencję do umieszczania napisu w miejsce obrazu w polu środko-

⁵⁸ Ibidem, s. 34.

wym pieczęci, co jest powieleniem stosowanej od końca XVIII w. praktyki urzędów municypalnych⁵⁹. Taką postać ma pieczęć parafii soborzyckiej zainspirowana zapewne opisem hagiograficznym. Wskazuje ona na silny kult nie tylko osoby Św. Urszuli, ale przede wszystkim jej Towarzyszek-Męczennic⁶⁰. Podobnie św. Jadwiga patronka kościoła parafialnego w Kodrębie nie znalazła plastycznego przedstawienia w pieczęci. W jego miejsce pojawił się napis w j. łacińskim-sub titulo s. Hedvigis vidue. To właśnie owo określenie wdowa pozwala na precyzyjne skojarzenie patronki świątyni kodrębskiej z księżną Jadwigą Śląską wdową po Henryku Brodatym.

6. Material i kształt pieczęci

Zachowana dokumentacja archiwalna dekanatu radomszczańskie odzwierciedla upowszechnioną praktykę stosowania w kancelarii tuszu, jako najbardziej popularnego materiału pieczętnego. Odgrywa on wówczas już większą rolę niż barwiony na czerwono lak. Tylko wyjątkowo można spotkać pieczęć odcisniętą w czarnym laku⁶¹. Pieczęcie lakowe służyły do zamykania urzędowej korespondencji osób duchownych. Obok tuszu i laku dość często można spotkać pieczęcie odciskane w sadzy i w opłatku. Te ostatnie rzadko były używane w Polsce przez świeckie osoby czy instytucje⁶².

Niewielkie rozbieżności występują natomiast w przypadku kształtu odcisku pieczętnego na tym terenie. W zasadzie ogranicza się on do dwóch rodzajów: koła lub owalu.

Skapo, niestety prezentują się wiadomości na temat samych tłoków pieczętnych. Należy sądzić, że skoro używano ich do odciskania pieczęci w tuszu, sadzy oraz w opłatku czy bezpośrednio na papierze były one zazwyczaj wykonane z metalu. Ocalały materiał sfragistyczny wskazuje jednak, że były one mocno zużyte, a w związku z tym rzadko zmieniane.

⁵⁹ M. H a i s i g, *Sfragistyka ogólna*, s. 160.

⁶⁰ W. Z a l e s k i, *Święci na każdy dzień*, s. 652.

⁶¹ AACz- *Korespondencja dziekana Dekanatu Radomszczańskieg* 1833, sygn. tym. KD 225, s. 25-26. Pieczęć dziekana dekanatu Radomszczańskieg użyta do zamknięcia urzędowej korespondencji.

⁶² M. H a i s i g, *Sfragistyka ogólna*, s. 142.

Podsumowanie

Przedstawione na łamach artykułu pieczęcie kancelarii kościelnych dziekana i parafii w regionie radomszczańskim potwierdzają prawidłowość, że treść, forma i brzmienie napisu pieczętnego były nie tylko rezultatem poziomu życia religijnego, lecz kształtowały się pod wpływem ówczesnego ustawodawstwa kanonicznego i zwyczaju.

Pieczęć służyła przede wszystkim do potwierdzania autentyczności dokumentów, odpisów i metryk. Ponadto była używana powszechnie do zamykania licznej korespondencji. Rzadko natomiast posługiwano się nią w innych urzędowych czynnościach religijnych i cywilnych. Ów zakres używania pieczęci należałoby jeszcze poszerzyć o funkcję ikonograficzną odzwierciedlającą sposób wyrażania religijnych treści i poziom wykształcenia miejscowego duchowieństwa.

Napis napieczętny w języku łacińskim lub polskim występował zazwyczaj w otoku. Obok legendy pieczęcie miały napis umiejscowiony oprócz lub zamiast obrazu w polu środkowym. Dla celów praktycznych stosowano skróty wyrazów i inicjały. Niekiedy można zauważyć stosowanie elementu chronologicznego – datacja.

Obraz na pieczęci kształtował się pod wpływem sceny ewangelicznej, motywu biblijnego, hagiograficznego, roślinnego czy symbolicznego znaczenia przedmiotu w kulturze chrześcijańskiej Europy. Wyjątkowo tylko nawiązywał do dogmatu kościelnego. Niektóre pieczęcie przybierały typ heraldyczny w związku z kształtem obrazu mającego postać tarczy herbowej, czy zdobnego kartusza. Wszystkie niemal wyobrażenia napieczętnie nawiązywały do tytułu kościoła parafialnego, z wyjątkiem parafii Żytno, gdzie miejsce wizerunku zajął skrót IHS nie złączony z wezwaniem kościoła.

Urzędy parafialne i dziekański posługiwały się pieczęciami odciskanymi równocześnie w różnym materiale. Najczęściej stosowanym materiałem był tusz, choć nierzadkie były przypadki pieczęci odciskanych w laku, sadzy, czy w opłatku, a do wyjątku należało odciskanie pieczęci bezpośrednio na papierze.

Prezentowane pieczęcie miały kształt okrągły lub owalny, różniły się wielkością od 50 mm do 26 mm. Nie wszystkie z nich są czytelne, co zostało spowodowane kilkoma czynnikami: zużyciem tłoka lub w przypadku pieczęci lakowych uszkodzeniem czy wreszcie brakiem odpowiedniego materiału – odciskanie pieczęci bezpośrednio na

papierze. Poza tym masowe posługiwanie się pieczęcią rzutowało na sprawowanie rutynowych czynności kancelaryjnych, które przybierały cechy niedbalstwa.

Zachowane odciski pieczętnie kościelnych kancelarii w regionie radomszczańskim odzwierciedlają mentalność i religijność ówczesnego społeczeństwa. Ponadto są czynnikiem obrazującym rozwój form kancelarii kościelnej. Stanowią wreszcie cenne źródło dla innych dyscyplin historii. Z pewnością ogólniejsze wnioski mogą się nasunąć przy porównaniu opisu pieczęci z innych obszarów ówczesnej Polski, co może stanowić inspirację do dalszych badań naukowych.

ANEKS

Katalog pieczęci dekanatu radomszczańskiego

Prezentowany katalog pieczęci obejmuje odciski zgromadzone w aktach korespondencji dziekana dekanatu radomszczańskiego⁶³. Odciski pieczętnie tworzące tę kolekcję zostały przesłane przez rządców parafii dziekanowi wraz ze wzorem podpisu, w celu przekazania ich władzom świeckim⁶⁴. Motywem powstania tego zbioru był więc nakaz władz zwierzchnich- cywilnych w celu wyrugowania ewentualnych fałszerstw w aktach cywilnych⁶⁵. W omawianym okresie rządcy parafii byli bowiem także pracownikami Urzędu Stanu Cywilnego i prowadzili właściwe księgi. Mieli także posługiwać się pieczęcią. Duchowni używali do tej czynności przeważnie pieczęci o treści religijnej, a tylko niektórzy uwierzytelniali dokumenty i metryki pieczęcią świecką. W opracowaniu wykorzystano także pieczęcie odcisnięte w różnym materiale, a znajdujące się w korespondencji kleru diecezjalnego do dziekana.

⁶³ AACz- Korespondencja dziekana dekanatu Radomszczańskiego z 1821 r., sygn. tym. KD 216; AACz-Korespondencja dziekana dekanatu Radomszczańskiego z 1833, sygn. tym. KD. 225.

⁶⁴ Wymóg ten był egzekwowany także w zaborze pruskim, Por. J. Grell, *Die Kirchen-siegel der evangelischen Gemeinden der Provinz Posen*, „Aus Posens kirchlicher Vergangenheit”, IG. V, 1915-1916, s. 96.

⁶⁵ Por. M. Hlebionek, *W połowie drogi do herbu*, s. 155.

Poniższy zbiór przedstawia pieczęcie kancelarii urzędów parafialnych i urzędu dziekana radomszczańskiego. Pieczęcie służące czynnościom świeckim odznaczają się znormalizowaną treścią, a różnią jedynie wielkością. Na większą uwagę zasługują jednak pieczęcie o różnorodnej treści religijnej.

Katalog pieczęci dekanatu radomszczańskiego zawiera opis pieczęci używanej w kancelarii urzędu kościelnego odcisnięty w tuszu lub w sadzy według następującego porządku: 1. Miejscowość; 2. Rodzaj pieczęci; 3. Materiał pieczęci; 4. Kształt i wymiary pieczęci; 5. Wizerunek napieczętny; 6. Legenda napieczętna; 7. Znaczenie symboliki; 8. Źródło.

OPIS PIECZĘCI

1.

1. –
2. Dekanalna
3. Tusz
4. Owalna 41/37 mm
5. Przedstawia postać świętego z aureolą nad głową. Postać trzyma na prawym ramieniu Dziecię Jezus, a w lewej ręce lilię. Jest to tzw. lilia św. Józefa o ulistnionej łodydze, zakończona kwiatem. Pod postacią jest napis majuskułowy:
„SIGILL DECANATUS RADOMSCENSIS”
Napis ten jest ułożony w półkole obejmujące dolną część postaci Świętego.
6. W otoku napis łaciński majuskułowy:
„DIOECESIS VLADISLAVIENSIS SEU CALISSIENSIS”
7. Postać św. Józefa Opiekuna, patrona diecezji kujawskiej czyli kaliskiej
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 267 a.

2.

1. Borzykowa
2. Parafialna
3. Tusz
4. Okrągła, 45 mm

5. Dwie postacie przedstawione w środku pola ubrane w długie szaty (tuniki) stoją obok siebie. Osoba z prawej strony trzyma miecz, a po lewej mężczyzna z kluczem wiszącym na sznypku.
6. W otoku łaciński napis majuskułowy:
„SIGILLUM ECCLESIAE PAROCHIALIS BORYZKOWIENSIS”
7. Święci Piotr i Paweł.
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 398

3.

1. Chełmo
2. Parafialna
3. Tusz
4. Owal, 45/41 mm
5. Postać biskupa ubranego w tunikę (albę) przepasaną cingulum oraz kapę. Na głowie infuła. Głowa otoczona nimbem. W prawej dłoni trzyma pastorał mający wyraźnie ozdobną krzywaśń zwróconą na zewnątrz, a lewą rękę ma wyciągniętą. Obok postaci biskupa, po lewej stronie kosz z podarkami.
6. W otoku łaciński napis majuskułowy. Legenda oddzielona cienką ciągłą linią:
„+ SIGILLUM ECCLESIAE PAROCHIALIS CHELMENSIS”
7. Święty Mikołaj, biskup z Miry.
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 399

4.

1. Cieleńniki
2. Parafialna
3. Lak
4. Okrągła, 30 mm
5. Postacie układają się w figurę trójkąta. Najwyżej postać centralna ubrana w tunikę, a pod spodem klęczą dwie postacie spoglądające w górę z wzniesionymi rękami (rel. adorujące) centralną osobę. Postacie są oddzielone poziomą linią od datacji tłoka 1796.
6. W otoku łaciński napis majuskułowy. Legenda jest oddzielona linią ciągłą i ułożona w taki sposób, że nie obejmuje całego otoku, gdyż linia oddzielająca legendę tworzy półokrag, pozostawiając wolne

miejsce między słowami centralnej postaci wydarzenia. Legenda jest trudna do odczytania: „SIGILLUM ECCLESIAE [..]”

7. Przedstawiona jest scena ewangeliczna scena Przemienienia Pańskiego. Występujące tu osoby należy identyfikować z Chrystusem jako centralną postacią oraz Mojżeszem i Eliaszem.
8. AACz, sygn. tym. KD 216, s. 89

5.

1. Dąbrowa
2. Parafialna
3. Bezpośrednio na papierze
4. Owal, 50/45 mm
5. Postać przedstawiona jest mało czytelna, ale pozwala ją zidentyfikować nazwa łacińska zapisana majuskulą: „JACOB MAIOR”
6. Legenda: nieczytelna
7. Święty Jakub Apostoł, starszy.
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 398

6.

1. Dmenin
2. Parafialna
3. Tusz
4. Owal, 28/26 mm
5. Przedstawione przedmioty piła i topór zostały przedstawione na owalnej tarczy dwudzielnej w słup. Tarcza jest otoczona bogato zdobionym kartuszem.
6. W otoku łaciński napis majuskulowy. Legenda jest trudna do odczytania: „+ SIGIL. ECCL. IN DMENIN TIT. SS. SIMONI [ET] IUDA [APP]”
7. Święty Szymon i Juda Tadeusz
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 399

7.

1. Gidle
2. Parafialna
3. Tusz

4. Okrągła, 45 mm
5. Postać kobiety „przerażonej” – klęczącej przed kamiennym kopcem, na którym jest zaćwieczony krzyż.
6. W otoku łaciński napis majuskulowy:
„* SIGILLUM ECCLAESIAE PAROCHIALIS GIDLENSIS”
7. Święta Maria Magdalena przed grobem Chrystusa
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 398

8.

1. Kobiela
2. Parafialna
3. Tusz
4. Okrągła, 36 mm
5. Biskup ubrany w kapę (płaszcz), w infule na głowie. W prawej ręce pastorał mający ozdobną krzywaśń zwróconą na zewnątrz. Lewa ręka zgięta w łokciu w geście „dawania”.
6. W otoku łaciński napis majuskulowy. Legenda oddzielona ciągłą linią nie otacza całej postaci pozostawiając miejsce na infulę:
„SIGIL ECC PAR KOBIELENSIS S. MARTINI EP”
7. Święty Marcin, biskup
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 399

9.

1. Kodrąb
2. Parafialna
3. Tusz
4. Okrągła, 40 mm
5. W miejscu wizerunku napis:
„SUB TITULO S. HEDVIGIS VIDUE”
6. W otoku łaciński napis majuskulowy:
„SIGILLUM * ECCLESIAE * PAROCHIALIS KODROBIN 177[6]”
7. –
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 399, OKÓLNIAK z 1821, s. 75.

10.

1. Koniecpol

2. Parafialna
3. Tusz
4. Okrągła, 40 mm
5. Dwie postacie mało czytelne siedzące obok siebie. Po stronie prawej starszy mężczyzna, a po lewej młodszy. Nad postaciami gołąb pojawiający się z chmur.
6. W otoku łaciński napis majuskułowy. Legenda jest mało czytelna „SIGILLUM ECCLESIAE [KONIECPOLENSIS]”
7. Trójca Święta
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 398

11.

1. Maluszyn
2. Parafialna
3. Sadza
4. Oval, 27/25 mm
5. Postać biskupa ubranego w tunikę i komżę. Na głowie infuła. W lewej dłoni pastorał mający ozdobną krzywaśń zwróconą na zewnątrz.
6. W otoku łaciński napis majuskułowy: „SIGILLUM ECCLAESIAE MALU[S] SIENSIS”
7. Święty Mikołaj
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 398

12.

1. Niedospielin
2. Parafialna
3. Lak
4. Okrągła, 40 mm
5. Postać dostojnej kobiety z koroną na głowie, która trzyma w prawej dłoni miecz, a w lewej palmę. Obok postaci po jej lewej stronie okrągłe koło ze szprychami. Postać jest umiejscowiona między cyframi stanowiącymi datę wykonania tłoka 1775.
6. W otoku napis majuskułowy w języku polskim: „PIECZĘĆ KOŚCIOŁA NIEDOSPIELIŃSKIEGO”
7. Święta Katarzyna
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 399

13.

1. Pławno
2. Parafialna
3. Tusz
4. Oval, 40/35 mm
5. Postacią biskupa ubranego w kapę trzymającego w lewej ręce pastorał, a ręka prawa jest wzniesiona do góry w geście błogosławieństwa. Po jego prawej stronie postać zwracająca się do biskupa w geście wyciągniętej ręki, jako wyrazu prośby o wsparcie (pomoc).
6. W otoku łaciński napis majuskułowy: „SIGILLUM ECCLAESIAE PAROCHIALIS PŁAVENSIS”
7. Święty Stanisław, biskup i męczennik
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 398

14.

1. Radomsko
2. Parafialna
3. Tusz
4. Owalna, 39/37 mm
5. Postać biskupa ubranego w długą tunikę z trenem i komżę. Na głowie infuła. W lewej ręce pastorał mający ozdobną krzywaśń zwróconą do wewnątrz. Prawa ręka jest wyciągnięta w kierunku anioła nadlatującego z góry. Przed postacią po lewej stronie nieczytelny element.
6. W otoku łaciński napis majuskułowy: „SIGILLUM ECCLESIAE] PAROCHIALIS RADOMSCENSIS S. L. 1822”
7. Święty Lambert, biskup
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 473

15.

1. Rzejowice
2. Parafialna
3. Tusz
4. Oval, 42/38 mm

5. Cztery postacie. Każda trzyma w ręce jakiś przedmiot. Jest nim: klucz, miecz, palma, tarcza. Nad głową każdej osoby nimb.
6. W otoku napis majuskułowy w języku polskim. Legenda oddzielona od środka pola ciągłą linią:
„+ PIECZĘĆ KOŚCIOŁA RZUŁEWSKIEGO 1775”
7. Wszyscy Święci
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 399

16.

1. Soborzyce
2. Parafialna
3. Tusz
4. Owal, 34/33 mm
5. Dwie laurowe gałązki splatają się w wieniec mający kształt owalnej tarczy. Zamiast wizerunku napieczętnego jest majuskułowy napis w języku polskim. Każdy wyraz w oddzielnej strofie:
„PIECZĘĆ
KOŚCIOŁA
SOBORSKIEGO
POD TITUŁYM
S. URSULI”
6. –
7. Święta Urszula męczennica z towarzyszkami
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 398

17.

1. Wielgomłynny
2. Parafialna
3. Tusz
4. Okrągła, 33 mm
5. Postać biskupa ubranego w kapę z infułą na głowie. W lewej ręce pastorał mający ozdobną krzywaśń zwróconą na zewnątrz. Prawa ręka wyciągnięta w pomocnym geście względem klęczącej postaci.
6. W otoku łaćniński napis majuskułowy jest mało czytelny. Legenda oddzielona ciągłą linią od pola pieczęci:
„SIGILLUM ECCLAESIAE [...] MENSIE”

7. Święty Stanisław, biskup i męczennik
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 398

18.

1. Żytno
2. Parafialna
3. Tusz
4. Okrągła, 45 mm
5. Napis pieczętny IHS. Na poziomej linii litery H zaćwieczony krzyż, a pod linią gwoździe układające się w literę V (vincens).
6. –
7. Skrót imienia Jezus – to właściwe znaczenie tego napisu. Może też oznaczać w tradycji ludowej sentencję In hoc signo [vincens] lub Jesus Hominum Salvator.
8. AACz, sygn. tym. KD 225, s. 398

PAWEŁ WOLNICKI

**Sceaux des chancelleries ecclésiastiques de la région
de Radomsk dans la première moitié du XIXe siècle**

Résumé

L'importance du christianisme dans l'histoire polonaise du XIXe siècle fut principalement décrite par les éditeurs des sources et par des auteurs de descriptions monographiques, appuyant en particulier leurs recherches scientifiques sur des actes écrits. Par conséquent, les précieuses informations iconographiques gravées sur le contour ou l'empreinte des sceaux, furent rarement utilisées lors des recherches sur cette période. Sur le plan des structures élémentaires de l'Eglise polonaise, les recherches liées à la sphragistique, ne se révèlent pas très importantes.

Toutefois, durant la période de l'annexion, le rôle du doyen se développa considérablement. Par l'autorité du poste décanal, il scellait les documents et les actes adressés non seulement aux autorités ecclésiastiques, mais aussi laïques. Les doyens furent les représentants des autorités diocésaines sur un territoire défini, ils possédaient donc le droit de prééminence. En ce qui concerne la chancellerie du doyen, elle se servait du sceau officiel portant l'image du patron diocésain. Cependant, depuis le XIIIe s., les

sceaux paroissiaux servaient à donner aux documents et surtout aux extraits des actes délivrés par la chancellerie, une valeur légale, dont ils constituaient l'élément intégral avec la signature du curé. Mais, dans la période précédant les partages, sur le plan paroissial, la possession des sceaux ne fut pas respectée de façon très rigoureuse, et certains curés dirigeant les paroisses, scellèrent souvent des documents sortants de la chancellerie, avec leurs propres sceaux de prêtre.

Les empreintes de sceau conservées, datant du XIXe s et scellées par des chancelleries ecclésiastiques de la région de Radomsk, sont un reflet de la mentalité et de la foi religieuse propre à la société de cette époque. Elles montrent la façon de transmettre à la société locale, les principales vérités de la foi chrétienne, tirées de la Bible et de la tradition de l'Eglise. Les sceaux rapprochent le doyen et les gérants des paroisses dans l'exercice de leurs fonctions. Enfin, ils constituent une source précieuse pour d'autres domaines de l'histoire et des recherches régionales.

La deuxième partie de l'article, se présente sous la forme d'un catalogue contenant la description d'un sceau utilisé dans une chancellerie ecclésiastique, tracé à l'encre ou à la suie, selon l'ordre suivant : 1. Localité ; 2. Genre de sceau ; 3. Matériel utilisé pour le sceau ; 4. Forme et dimensions du sceau ; 5. Image de l'empreinte ; 6. Légende de l'empreinte ; 7. Signification des symboles ; 8. Source.

Traduction: Iwona Bartosz-Przybyło

PAWEŁ WOLNICKI – ksiądz, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii (archiwistyka) i doktor teologii (teologia moralna). W diecezji częstochowskiej koordynator ds. archiwalnych (archiwariusz). Badania naukowe zamykają się w granicach czasowych XVIII-XX stulecia. Obejmują one przede wszystkim zagadnienia dotyczące archiwistyki i kancelarii, historii administracji. W kręgu zainteresowań znajdują się także nauki pomocnicze historii (sfragistyka, heraldyka i epigrafika).

DUCHOWIEŃSTWO DIECEZJI KIELECKIEJ WOBEC ORGANIZACJI ROLNICZYCH I RUCHU SPÓŁDZIELCZEGO NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Dezintegracja społeczeństwa polskiego prowadzona przez rosyjskie władze zaborcze uniemożliwiała ludności polskiej organizowanie wszelkich form asocjacji. To oczywiście bardzo niekorzystnie wpływało na poziom uświadczenia społecznego i narodowego, ale także na sytuację ekonomiczną ludności. Działania te powodowały również efekt niezamierzony przez zaborcę w postaci różnorodnych form oporu Polaków¹. W pewnym stopniu dążenia asocjacyjne na wsi polskiej były determinowane przez okoliczności obiektywne, do których zaliczyć należy niski stan rolnictwa w Królestwie, zwłaszcza gospodarstw chłopskich.

W kręgu patronackiej opieki

Wobec niechęci władz rosyjskich do wszelakich zrzeszeń starania ludności polskiej o możliwość zorganizowania towarzystwa rolniczego były nader trudne. Dopiero w 1898 r. ziemianie uzyskali prawo zakładania regionalnych towarzystw rolniczych, które mogły swym zasięgiem obejmować teren jednego bądź kilku powiatów. Do towarzystw tych mogli należeć także chłopi. Warto zauważyć, że jednym z lepiej działających towarzystw w Królestwie Polskim było Kieleckie Towarzystwo Rolnicze².

W rezultacie zmian przepisów władze carskie umożliwiły zakładanie przy towarzystwach rolniczych, ziemiańskich i włościańskich

---

¹ A. Piekara, *Geneza i powstawanie kółek rolniczych. Z historii ruchu społeczno-zawodowego chłopów w Polsce*, Warszawa 1987, s. 34.

² A. Gurnicz, *Kółka rolnicze na ziemiach polskich w okresie zaborów. Geneza i kierunki rozwoju*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1966, nr 8, s. 37-38.